

رسول اکرم ﷺ و ائمه معصومین علیهم السلام بوده‌اند هر چه بیشتر آشکار می‌شود؛ بزرگواری که پس از حیات نیز تربت مطهرشان میعادگاه عالمان و دانشمندان و پایگاههای علم و اندیشه بوده است. از این رو در این مختصر سعی شده پژوهشی اجمالی درباره حوزه پرمایه و کهنسال نجف اشرف که همچون ستاره‌ای فروزان بر تارک آسمان علم و معرفت شیعه می‌درخشد، داشته باشیم.

نگاهی گذرا به حوزه علمیّه نجف اشرف

۱- موقعیت جغرافیایی شهر نجف

شهر مقدس نجف اشرف با موقعیت ریاضی ۳۱ درجه و ۵۹ دقیقه عرض شمالی و ۴۴ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی، در قسمت مرکزی عراق و به فاصله اندکی از رود فرات قرار دارد.

۲- پیدایش شهر نجف

پس از شهادت حضرت علی علیه السلام در سال چهل هجری در مسجد کوفه که پایتخت حکومت آن حضرت بود، پیکر مطهر آن امام همام بنا بر وصیتش به صورت مخفیانه^۱ در مکانی به نام «الثویه» در نزدیکی ناحیه‌ای به نام نجف به خاک سپرده شد. از این زمان تا سال

محمود پسندیده

گروه جغرافیای ممالک اسلامی

بنیاد پژوهشهای اسلامی

در میان حوزه‌های علمیّه شیعه حوزه درخشان نجف اشرف از جایگاه والا و اهمیّت ویژه‌ای برخوردار است. همجواری این حوزه کهنسال و بزرگ علمی با مرقد اولین ستاره تسابناک آسمان ولایت حضرت امام علی بن ابی طالب علیه السلام این اهمیّت را دو چندان کرده است. بدین سان لزوم آشنایی جامعه اسلامی بویژه نسل جوان با چنین دانشگاههای بزرگ علوم و معارف اسلامی که بنیانگذاران آنها

۱- در علت اختفاء مرقد حضرت علی علیه السلام همین بس که حجاج بن یوسف ثقفی هنگامی که از جانب عبد الملک بن مروان (حک ۶۵-۶۸ ق) به حکومت کوفه گماشته شد، سه هزار قبر را در نجف نبش کرد تا بتواند پیکر امام علی علیه السلام را پیدا کند.

۱۳۲ ق که مصادف با کشته شدن آخرین خلیفه اموی «مروان بن حکم» می‌باشد کسی جز شیعیان خاص اهل بیت علیهم‌السلام از تربت پاک آن حضرت اطلاعی نداشتند، تا این که با آغاز خلافت عباسیان فردی به نام داود بن علی عباسی (م ۱۳۲۰) صندوقی بر روی قبر آن حضرت نصب کرد. از آن هنگام تربت پاک امام علی علیه‌السلام مزار شیفتگان به اهل بیت شد، اما دیری نپایید که عباسیان هم به دشمنی و آزار و شکنجه شیعیان و محبان ائمه اطهار پرداختند. از این رو بار دیگر زائران آن حضرت پراکنده شدند و کسی جرأت زیارت مرقد آن حضرت را نداشت. حدود چهل سال تربت پاک امام علی علیه‌السلام مظلومانه مهجور مانده بود و بسیاری از مردم موقعیت مکانی آن را نیز از یاد برده بودند، تا این که در سال ۱۷۰ ق توسط هارون الرشید گنبدی بر روی قبر آن حضرت احداث شد. از آن پس، مرقد مطهر آن حضرت مطاف و مزار محبان و عاشقان ولایت شد و روز بروز بر تعداد زائران و مجاوران آن حضرت افزوده گشت. با افزایش مجاوران و ساکنان پیرامون بارگاه آن حضرت ناحیه کوچک نجف گسترش یافت و به شهری بزرگ تبدیل شد.

از آنچه گذشت، معلوم می‌شود که شهر نجف اشرف قبل از شهادت حضرت علی علیه‌السلام و حتی پس از شهادت آن حضرت تا سال ۱۷۰ ق سرزمین معروفی نبوده است و گسترش و توسعه آن به خاطر وجود بارگاه مطهر اولین امام شیعیان

حضرت علی علیه‌السلام است.

۳- پایه گذاری حوزه علمیه نجف اشرف

چنان که یاد شد، بعد از گذشت بیش از یک قرن از شهادت امام علی علیه‌السلام با آشکار شدن محل تربت پاک آن حضرت، برخی از علویان، دانشمندان و اهل علم در جوار بارگاه مطهرش سکونت گزیدند و به رغم فشارها و محدودیتهایی که از سوی حکومت عباسیان بر آنان وارد می‌شد، بسختی به تلاشهای اعتقادی و علمی خویش ادامه می‌دادند، اما شهر نجف از زمانی به عنوان مرکز علوم و معارف شیعیان درآمد که شیخ طوسی از دانشمندان بزرگ شیعه و صاحب تألیفات بسیار گرانقدر در موضوعهای گوناگون علوم اسلامی بر اثر فعالیتها و فشارهای گروههای مخالف شیعه ناگزیر به نجف اشرف مهاجرت کرد و پس از سالها تلاش و مجاهدت علمی و اعتقادی او، فرزندش ابوعلی حوزه با عظمت و درخشان نجف را پایه گذاری کرد.

شیخ آقا بزرگ تهرانی در این باره می‌نویسد: «به عقیده من نجف پیش از مهاجرت شیخ طوسی به آن، از هنگامی که نخستین آرامگاه امام علی علیه‌السلام در آن بنا شد جایگاه علما و مرکز فرهنگها بوده و این مکان مقدس پناهگاه شیعیان به شمار می‌رفته است، اما به لحاظ وجود حکومتهای اموی و عباسیان، علما و فقهای شیعه نمی‌توانستند آنچنان که شایسته است به تشکیل حلقه‌های درس و بحث

بپردازند، تا این که شیخ طوسی به نجف مهاجرت کرد. از این هنگام بود که حلقات آموزش علوم و معارف شیعه و بحث و فحص علمی گسترش یافت و شکل منظمی به خود گرفت.^۱

حوزه علمیه نجف از ابتدای تأسیس تا کنون دوران مختلفی را سپری کرده است؛ دوره‌ای در اوج رشد و پویایی و علو علمی قرار داشته و دوره‌ای دچار توقف و رکود شده است.

۴- بزرگان شیعه امامیه در حوزه نجف

حوزه علمیه نجف اشرف با قدمتی دیرینه، سالیان متمادی مرکز تجمع بزرگترین عالمان و دانشمندان شیعه بوده است که علمای این حوزه به ترتیب زمانی عبارتند از: ۱- شیخ الطائفه، ابوجعفر، محمد بن حسن بن علی طوسی (۳۸۵-۴۶۰). ۲- شیخ ابوعلی (فرزند شیخ طوسی) (م ۵۱۵ ق). ۳- ابونصر محمد بن ابی علی الحسن بن ابی جعفر محمد طوسی. ۴- فاضل مقداد (م ۸۲۶). ۵- شیخ الاسلام علی بن هلال جزایری (متوفی ۹۳۷). ۶- محقق ثانی علی بن عبدالعالی کرکی (متوفی ۹۴۰). ۷- احمد بن محمد اردبیلی، مشهور به مقدس اردبیلی (متوفی ۹۳۳). ۸- سید مهدی بحر العلوم (۱۱۵۵

- ۱۲۱۲). ۹- شیخ جعفر کاشف الغطاء (متوفی ۱۲۲۸). ۱۰- شیخ محمد حسن نجفی، صاحب جواهر (۱۲۰۰-۱۲۶۶). ۱۱- شیخ مرتضی انصاری (۱۲۱۴-۱۲۸۱). ۱۲- آخوند ملا محمد کاظم خراسانی (۱۲۵۵-۱۳۲۹). ۱۳- علامه میرزا محمد حسن نایینی (۱۲۷۶-۱۳۵۵). ۱۴- آیت الله شیخ الشریعه اصفهانی (۱۲۶۶-۱۳۳۹). ۱۵- آیت الله سید محمد کاظم طباطبائی یزدی (۱۲۴۷-۱۳۳۸). ۱۶- آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی (۱۲۷۷-۱۳۶۵). ۱۷- آیت الله سید محسن حکیم (۱۲۹۴-۱۳۹۰). ۱۸- حضرت امام خمینی رهبر کبیر انقلاب. ۱۹- آیت الله سید ابوالقاسم خویی (۱۳۱۷-۱۴۱۳).^۲

همچنین از این حوزه کهنسال و پربار علمی در طول بیش از یک هزار سال دهها مرجع عظام و صد‌ها محقق، پژوهشگر و مؤلف و هزاران مبلغ و روحانی فاضل فارغ التحصیل شده و هر یک منشأ برکات فراوانی بوده‌اند.

۵- پیشینه تاریخی حوزه نجف

حوزه علمیه نجف از ابتدای تأسیس تا کنون دوران مختلفی را سپری کرده است؛ دوره‌ای در اوج رشد و پویایی و علو علمی قرار داشته و

- ۱- جعفر خلیلی، موسوعة العتبات المقدسه، چاپ دوم: بیروت، مؤسسه اعلمی، ۱۴۰۷ ق، ج ۷، ص ۲۱.
- ۲- سید علیرضا سید کباری، حوزه‌های علمیه شیعه در گستره جهان، پژوهشکده باقر العلوم علیه السلام، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸، ص ۲۷۷.

دوره‌ای دچار توقف و رکود شده است که از علل عمده آن به عوامل سیاسی، جغرافیایی و امنیتی و حتی اقتصادی می‌توان اشاره کرد.

دوره اول

نخستین دوره از حیات علمی نجف اشرف از سال ۴۴۸ ق با هجرت شیخ طوسی از بزرگان علما و فقهای شیعه به نجف اشرف آغاز می‌شود. با حضور شیخ طوسی که پس از رحلت سید مرتضی در سال ۴۲۶ ق زعامت شیعه به او منتقل شد، این شهر به دانشگاه بزرگ شیعه تبدیل گشت و هزاران دانشجو و متفکر شیعی در این دانشگاه تربیت شدند و به نشر معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) همت گماردند. این دوران یکی از مهمترین ادوار حرکت پویا و با نشاط حوزه علمیه نجف می‌باشد. شیخ طوسی پس از ۱۲ سال حیات پربار علمی در شهر نجف در سال ۴۶۰ ق به رحمت ایزدی پیوست. پس از شیخ طوسی فرزندش شیخ ابوعلی طوسی مرجعیت شیعه را عهده‌دار گردید و پس از او پسرش ابونصر محمد بن ابی علی طوسی حوزه‌ای را که جدش دایر کرده بود اداره نمود.^۱

دوره دوم

دوره دوم شامل قرن ششم تا نهم هجری است که به علت رشد و پویایی حوزه‌های علمیه‌ای چون کربلا و حله، حوزه علمیه نجف دچار رکود و سستی گردید. در این دوره، دانشمندان بزرگی در کربلا همچون عمادالدین،

ابی حمزه طوسی، سید فخار موسوی حائری، رضی الدین علی بن طاووس، ابوالعباس احمد ابن علی نجاشی، محمد بن مکی (شهید اول)، ابن خازن حائری و ابن فهد حلّی به پرورش طلاب علوم دینی اهتمام داشتند. از سوی دیگر حوزه حله با وجود دانشمندان بزرگی چون علامه حلّی، محقق حلّی و ابن ادریس و بیوتات علمیه آل ادریس، آل طاووس، بنی سعید، بنی المطیر و... باعث ادامه توقف و رکود علمی نجف می‌گردید.^۲

دوره سوم

دوره سوم حوزه علمیه نجف اشرف از قرن نهم تا قرن یازدهم هجری است. این دوره عصر حضور و فعالیت فقیهان اصولی است. دانشمند مشهور شیعی «فاضل مقداد» از فقها و دانشمندان بزرگ این دوره و در زمره شاگردان شهید اول است. وی علاوه بر فقه در کلام نیز متکلمی برجسته بود. هم او بود که با نگارش شروحات بر آثار استادش (شهید اول) حوزه فقه استدلالی را وسعت بخشید. ابوالحسن علی بن هلال جزائری، شمس الدین محمد بن شجاع قطّان انصاری حلّی، رضی الدین عبدالملک قمی، حسن بن راشد حلّی و زین الدین علی بن حسن ابن علاله از جمله شاگردان فاضل مقداد به شمار

۱ - سید محمد غروی، الحوزة العلمية فی النجف الاشرف، بیروت: دار الاضواء، ۱۴۱۴ ق، ص ۴۲.

۲ - موسوعة العتبات المقدسة، ج ۷، ص ۵۲.

بهبهانی و شاگردانش به نجف به پایان راه خود رسید؛ زیرا وی توانست با مباحث علمی پایه‌های منطق اجتهاد را تقویت نماید.

دوره پنجم

این دوره که قرن دوازدهم تا پانزدهم را دربر می‌گیرد، به عصر کمال علم و علمای اصولی مشهور است. شروع این دوره از حوزه نجف با هجرت وحید بهبهانی و شاگردان وی آغاز شد. سید محمد مهدی بحر العلوم (۱۱۵۵ - ۱۲۱۲ ق) از شاگردان وحید بهبهانی و شیخ یوسف بحرانی است که پس از استاد کل زعامت شیعیان و مدیریت حوزه علمیه نجف را بر عهده گرفت. از آثار علمی وی می‌توان کتابهای مصابیح، الدرّة النجفیة، الفوائد الاصولیة، مشکوة الهدایة، حاشیه بر طهارة و... را نام برد.

از دیگر بزرگان این دوره که برخی از شاگردان بحر العلوم هستند، می‌توان از سید جواد عاملی (۱۱۶۰ - ۱۲۲۶ ق)، شیخ جعفر کاشف الغطاء (۱۱۵۴ - ۱۲۲۸)، (صاحب کتابهای کشف الغطاء، شرح قواعد علامه، کتاب الطهارة، و...)، شیخ محمد حسن نجفی (از شاگردان کاشف الغطاء و صاحب کتاب ارزنده جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام) و شیخ مرتضی انصاری (صاحب کتاب رسائل در اصول و مکاسب در فقه) نام برد.

پس از شیخ مرتضی انصاری در سال

می‌آیند. علاوه بر علی بن هلال جزایری که پس از فاضل مقداد زعامت شیعه را بر عهده گرفت، می‌توان از فقیه و عالم وارسته محقق کرکی نام برد. از محضر تدریس وی شاگردان بنامی همچون شیخ عبدالنسی جزایری، شیخ علی منشار زین الدین العاملی، شیخ علی بن عبدالعالی عاملی کرکی و... استفاده کرده‌اند. این فقیه برجسته دارای تألیفاتی ارزنده در حوزه علوم و معارف اسلامی می‌باشد.

از دیگر فقیهان برجسته این دوره احمد بن محمد اردبیلی معروف به مقدس اردبیلی است که از مراجع بزرگ شیعیان در آن عصر بود. ملا عبدالله شوشتری، سید محمد بن علی الموسوی الجبعی (صاحب مدارک) و جمال الدین حسن بن زین الدین (صاحب معالم) از جمله شاگردان وی هستند. در این برهه علاوه بر فقه و اصول در علوم می‌چون منطق، آیات الاحکام، تفسیر، عقاید و رجال نیز کتابهای گرانسنگی نگاشته شد که حاکی از حیات علمی حوزه نجف در این دوره است.^۱

دوره چهارم

این دوره از اوایل قرن یازدهم قمری شروع شد و تا آخر آن امتداد یافت. در این دوره در پی انتقال زعمای مکتب اصولی به حوزه علمیه کربلا^۲ و رکود مباحث اصولی در حوزه نجف اشرف، با ظهور محمد امین استرآبادی، افکار و مکتب اخباریین بر مکتب اصولیین چیره گردید. اما فعالیت اخباریین با مهاجرت وحید

۱ - حوزه‌های علمیه شیعه در گستره جهان، ص ۲۹۰.

۲ - موسوعة العتبات المقدسة، ج ۷، ص ۷۳.

۱۲۸۱ ق مرجعیت شیعه به سه تن از شاگردان وی رسید:

۱ - میرزای شیرازی (م ۱۳۱۲ ق) ۲ - آیه الله کوه کمری (م ۱۲۹۱ ق) ۳ - میرزا حبیب الله رشتی (م ۱۳۱۲).

مرحوم آخوند مولی محمد کاظم خراسانی از شاگردان میرزای شیرازی نیز در تحولات و تکاپوی علمی این دوره نقش بسزایی داشت. کتاب پر بار کفایة الاصول پس از صد سال هنوز به عنوان متن درسی در حوزه های علمیه تدریس می شود. این مجتهد بزرگ بالغ بر هزار شاگرد تربیت کرد که بسیاری از آنها از مجتهدان معروف شیعه هستند. سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ محمد حسین اصفهانی، حاج آقا ضیاء الدین عراقی و حاج آقا حسین بروجردی سالها از محضر وی بهره مند شدند که خود پس از آخوند از علما و مراجع گرانقدر شیعه به شمار می آیند. از سوی دیگر حضور چشمگیر مرحوم آخوند خراسانی را در صحنه های سیاست تا آخرین لحظات عمر هیچ گاه نباید نادیده گرفت؛ چنان که پس از فوت مرحوم آخوند خراسانی، آیت الله طباطبایی یزدی و آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی دو تن از بزرگان علمای نجف در مسائل سیاسی و اجتماعی عصر خود شرکت می کردند و نقش مهمی در تحولات آن زمان عراق و ایران داشتند. حضرت آیت الله سید محسن حکیم و آیت الله خویی دو تن دیگر از فقها و مراجع بزرگ شیعه هستند که در تکاپوی علمی، فرهنگی

نجف اشرف نقش بسزایی را ایفا کردند، و پرورش صدها مجتهد و تألیف دهها کتاب فقهی، اصولی از برکات زندگی علمی این دو بزرگوار است. مرحوم آیت الله خویی علاوه بر تحقیق، تدریس و تألیف، گامهای مؤثری در نشر فرهنگ شیعی با تأسیس دهها مدرسه علمیه و مؤسسه فرهنگی در سراسر جهان اسلام برداشتند.

با حضور شیخ طوسی که پس از رحلت سید مرتضی در سال ۴۲۶ ق زعامت شیعه به او منتقل شد، این شهر به دانشگاه بزرگ شیعه تبدیل گشت.

امام خمینی ره نیز با هجرت به نجف اشرف و پانزده سال تدریس و پرورش صدها مجتهد و عالم، همگام با مبارزات و روشنگریهای سیاسی و اجتماعی که بر ضد رژیم استبدادی پهلوی انجام می داد، نقش مؤثری در پایه گذاری بینش سیاسی، اجتماعی در حوزه های علمیه شیعه بخصوص حوزه علمیه قم و نجف اشرف داشت. معظم له برای اولین بار مسأله حکومت اسلامی را بر مبنای «ولایت فقیه» ارائه کرد و با سخنرانیها، و تألیف و تدوین کتابهایی در این زمینه هر چه بیشتر موضوع حکومت اسلامی را در حوزه های علمیه مطرح ساخت. بدین ترتیب حضرت امام با جامعیتی که در علوم مختلف

اسلامی با تهذیب نفس خویش فراهم ساخته بود، توانست با رژیم ضد اسلامی پهلوی به مبارزه برخیزد و دین اسلام را به عنوان یک مکتب پویا و کارآمد و دارای روشها و شیوه‌های اصولی و جدید برای برپایی حکومت به دنیا معرفی نماید.

حوزه گرانقدر نجف اشرف در جوار بارگاه ملکوتی امام علی علیه السلام با پرورش هزاران مرجع تقلید، مجتهد، عالم و فقیه وارسته و بزرگ، نقش مؤثری در پرورش و تربیت مراجع و مجتهدان عالیقدر و بزرگی همچون رهبر کبیر انقلاب اسلامی داشته است و در واقع حکومت اسلامی ایران، ثمره هزاران سال تلاش خستگی ناپذیر حوزه‌های بزرگ شیعه بخصوص حوزه علمیه نجف اشرف است.

۶- مدارس علمیه نجف اشرف

حوزه علمیه نجف به لحاظ اهمیت و اعتبار علمی منحصر بفردی که دارد از آغاز تأسیس هزاران علاقه‌مند به علوم و معارف دینی را به خود جذب کرده، هر سال پذیرای طلاب مشتاق فراوانی از کشورهای ایران، هند، پاکستان، کشورهای اطراف خلیج فارس، و حتی اروپا برای فراگیری علوم حوزوی می‌باشد. از آن جاکه طلاب علوم دینی در مدرسی که در آن به تحصیل می‌پردازند سکونت نیز می‌کنند، از همان زمان که دوستان ولایت و شیعیان امام علی علیه السلام در مجاورت آن حضرت به فراگیری

علوم و معارف دینی مشغول شدند، مدرسی نیز برای تحصیل و سکونت بخصوص برای طلاب جوان تأسیس گردید. این بطوطه که در سال ۷۳۷ ق از نجف بازدید کرده، از این مدارس که در مجاورت مرقد امام علی علیه السلام قرار داشته خبر می‌دهد.^۱ البته بسیاری از این مدارس به مرور زمان دستخوش خرابی شده‌اند و برخی نیز در سالهای اخیر توسط دولت بعث عراق نابود شده یا در معرض نابودی قرار گرفته‌اند، که در این بخش به بررسی اجمالی این مدارس می‌پردازیم:

۱- مدرسه مرتضویه

از قدیمترین مدارس نجف اشرف است که حیدر بن علی بن حیدر املی حسنی در سال ۷۶۲ ق در آن بعضی از تصانیف مولی رکن الدین محمد بن علی بن محمد جرجانی را به خط خود می‌نوشته؛ اگر چه برخی احتمال می‌دهند این مدرسه همان مدرسه‌ای است که ابن بطوطه در سال ۷۳۷ ق آن را دیده است.^۲

۲- مدرسه مقداد سیوری (سلمیه)

این مدرسه را که در بازار صاغه مقابل مسجد صاغه در محله مشراق قرار دارد، شیخ جمال الدین ابو عبدالله مقداد بن عبدالله بن محمد بن حسین بن محمد سیوری اسدی حلی نجفی مؤلف کتاب کز العرفان فی فقه القرآن تأسیس کرده است. سال تأسیس مدرسه احتمالاً قبل از

۱- موسوعة العتبات المقدسه، ج ۷، ص ۱۷.

۲- الحوزة العلمية فی النجف الاشرف، ص ۲۱۲.

سال ۸۲۸ ق است.^۱ این مدرسه در سال ۱۲۵۰ ق توسط سلیم خان شیرازی تجدید بنا شده و از آن پس به نام وی (سلیمیه) معروف شده است.

۳- مدرسه ملاشیخ عبدالله^۲

این مدرسه علمیّه را ملاعبدالله بن شهاب الدین یزدی شاه آبادی نویسنده کتاب معروف «حاشیه» در علم منطق در نیمه دوم قرن دهم هجری احداث کرده است. ساختمان آن نسبت به مدارس گذشته از مهندسی جدیدتری برخوردار بوده است. این مدرسه که در محله مشراق قرار داشته، به مرور زمان خراب شده و هم اکنون در آن، منازل مسکونی احداث شده است.

۴- مدرسه صحن شریف (غریبه)^۳

این مدرسه در روزگار صفویان در اوایل قرن یازدهم توسط شاه عباس اول صفوی در سمت شمال صحن بزرگ مرقد مطهر حضرت علی (علیه السلام) بنا شده است و عالمان و فقیهان بزرگ و عالیقدری در آن به تحصیل علوم دینی اشتغال داشته‌اند. در سال ۱۳۵۰ ق به علت فرسودگی بنا و نابودی برخی از قسمتهای آن، تعمیرات اساسی توسط سیدهاشم زینی در آن انجام گرفت، اما از آن پس، به عنوان زائرسرا مورد استفاده قرار گرفت.

۵- مدرسه علمیّه صحن بزرگ

در سال ۱۰۴۲ ق شاه صفی به هنگام زیارت مرقد امام علی (علیه السلام) دستور داد که صحن حرم مطهر را که وسعت اندکی داشت، گسترش دهند.

لذا زمینهای اطراف صحن خریداری و صحن جدیدی با مساحت بیشتر احداث شد. در بازسازی صحن، دو طبقه حجره در چهار ضلع آن بنا شد که در مقابل هر غرفه ایوانچه‌ای با تزئینات کاشی‌کاری قرار گرفته بود. با آماده شدن صحن، حجره‌های طبقه دوم آن به طلاب اختصاص یافت و از آن پس به مدرسه صحن مشهور گردید. منقول است که عالم وارسته مقدس اردبیلی سالها در این مدرسه سکونت داشته است.

از طبقه اول این صحن نیز برای پذیرایی و سکونت زوّار استفاده می‌شده، ولی هم‌اکنون آرامگاه برخی از عالمان و بزرگان شده است. با توسعه مدارس در نجف اشرف، طلاب از طبقه دوم این صحن به مدارس دیگر منتقل شدند.

دیگر مدارس علمیّه مهم حوزه نجف اشرف عبارتند از:^۴

- ۱- مدرسه علمیّه صدر
- ۲- مدرسه معتمد (کاشف‌الغطاء)
- ۳- مدرسه شیخ مهدی
- ۴- مدرسه قوام
- ۵- مدرسه ایروانی
- ۶- مدرسه قزوینی

۱- همان، ص ۲۱۳.

۲- موسوعة العتبات المقدسه، ج ۷، ص ۱۳۰.

۳- همان، ص ۱۳۲.

۴- همان، ص ۱۳۳؛ حوزه العلمیه فی النجف الاشرف، ص ۳۱۱.

۷- مدرسه بادکوبه‌ای

۸- مدرسه هندی

۹- مدرسه شریانی

۱۰- مدرسه بزرگ حاج میرزا حسین خلیلی

۱۱- مدرسه کوچک حاج میرزا حسین

خلیلی

۱۲- مدرسه بزرگ آخوند خراسانی

۱۳- مدرسه کوچک آخوند خراسانی

۱۴- مدرسه بخاری

۱۵- مدرسه سیدکاظم یزدی

۱۶- مدرسه میرزا حسن شیرازی

۱۷- مدرسه سید عبدالله شیرازی

۱۸- مدرسه طاهریه

۱۹- مدرسه عاملیه

۲۰- مدرسه بزرگ آیت‌الله بروجردی

۲۱- مدرسه کوچک آیت‌الله بروجردی

۲۲- مدرسه شیریه

۲۳- مدرسه بهبهانی

۲۴- مدرسه عبدالعزیز بغدادی

۲۵- مدرسه افغانیها

۲۶- مدرسه حکیم

۲۷- مدرسه آیت‌الله خویی

۲۸- مدرسه کلباسی

۲۹- مدرسه جوهرچی

۳۰- مدرسه رحبای

۳۱- مدرسه بغدادی

۳۲- مدرسه هندیها

۳۳- مدرسه ازریه

۳۴- مدرسه جامعة النجف

۳۵- مدرسه عاملیه

۳۶- مدرسه دینی خواهان

۳۷- مدرسه علوم اسلامی

۳۸- مدرسه شیخ انصاری

۳۹- مدرسه شوشتری

۴۰- مدرسه مهدیه.

البته تعدادی از این مدارس بر اثر مرور زمان و تحولات سیاسی، اجتماعی که سالهای اخیر در کشور عراق روی داده است دستخوش نابودی شده‌اند و برخی نیز در شرف نابودی هستند که به علت محدودیت اطلاعات موجود از وضعیت مدارس علمیه شیعه در نجف و عدم امکان مطالعات میدانی، اطلاع کامل و موثقی از وضعیت این مدارس در دست نیست. ■